

Brändernas bruk – Sigtuna glasbruk 1874–1885

TORBJÖRN FOGELBERG

Lokalisering, grundläggning och organisation m. m.

Under 1870-talet, som framstår som en expansionsperiod för den svenska glasindustrin, etablerades inte mindre än 25 glasbruk i olika delar av landet varav 6 i städerna. Ett av dessa var Sigtuna glasbruk, vars historia kan följas tillbaka till år 1874. Av de under 70-talet etablerade brukena syns Sigtuna vara ett av de få från vars verksamhet – beroende på speciella omständigheter – närmare uppgifter bevarats.

Glasbruket i Sigtuna anlades på en från egendomen Aludden avsondrad lägenhet om drygt två tunnland.

Egendomen Aludden ägdes och beboddes under 1850- och 60-talen av löjtnanten Johan Elof Steuch (1818–1885), som i november 1869 med sin familj flyttade därifrån till Stockholm. Han sålde Aludden till fabrikören Per Olof Hedlund, född i Ugglebo 1825. Hedlund, som med sin familj kom från Gävle till Aludden vid midsommartiden 1869, flyttade redan i juni 1870 till Katarina församling i Stockholm för att emellertid i september 1874 återvända till Aludden.

Det var Hedlund, som tillsammans med grosshandlaren Carl Nordström i Stockholm och Carl Falk, grundade glasbruket på Aludden. En blick på kartan, bild 2, visar brukets fördelaktiga läge i närheten av ångbåtsbryggan, där man kunde lossa råmaterialier och stenkol och lasta det färdiga glaset fvb till Stockholm och Uppsala. – Det kan i sammanhanget nämnas att industriell verksamhet tidigare hade bedrivits inom området. Under senare delen av 1700-talet fanns här en tobaksfabrik, som år 1768 ägdes av borgmästare Sundblad.

Närheten till ångbåtsbryggan har med all sannolikhet varit utslagsgivande för lokaliseringen av bruket, som uppfördes på 20 minuters gångavstånd från stadsbebyggelsen, utanför stadens planlagda område. Till byggnaderna på Aludden var avståndet ca 3.000 fot och till närmaste bostadshus, den lilla än idag kvarstående brovaktstugan vid Ropsten var det 300 fot. Från bruket till stranden var avståndet 350 fot. Närmaste byggnad norr om glasbruket var lägenheten lilla Sjudaregården.

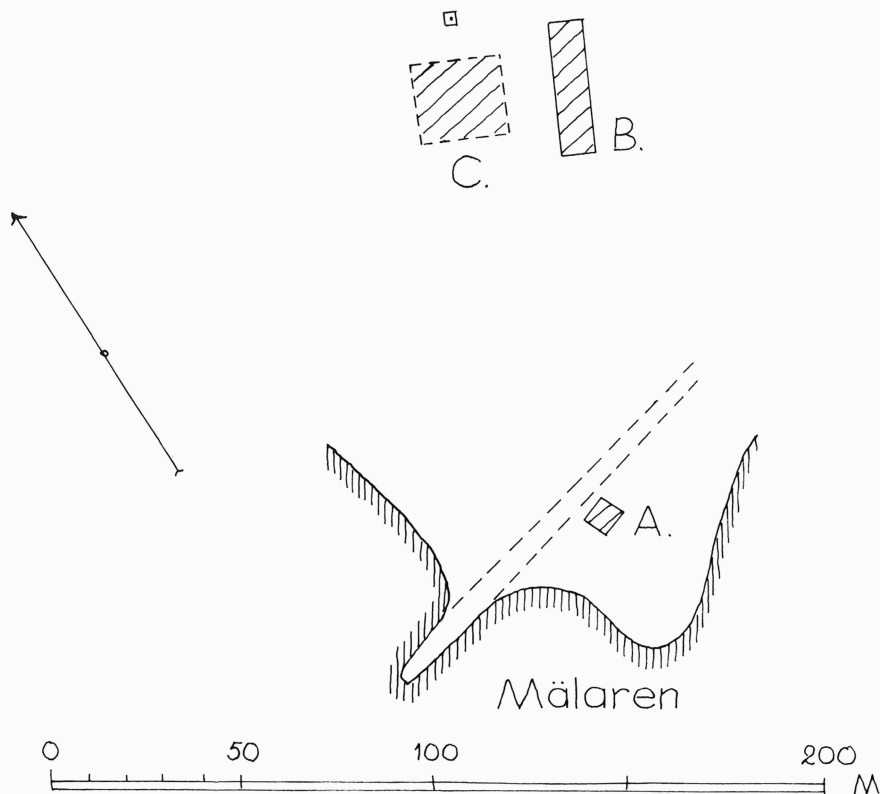

Bild 1. Glasbrukstomten vid Sigtuna enligt uppmätning av förste lantmätare D. E. Strömmerstedt den 19 juli 1888. Renritning. A = boningshus av trä, vaktstuga, B = uthus av tegel, ej färdigbyggt, och C = grundmuren till det uppbrunna glasbruket. Justitierevisionen, Riksarkivet.

Glasbruksanläggningar med ständig eld i sina smältugnar har alltid betraktats som potentiella brandrisker. Av denna anledning intogs förmodligen särskilda bestämmelser om sådana bruk i § 17 i den av KB i Stockholms län den 23 februari 1876 fastställda byggnadsordningen för Sigtuna stad: "Inrättning av synnerligen eldfarlig beskaffenhet såsom glasbruk... må icke inom staden anläggas eller inrättas annorlunda än på vid och öppen plats, som ligger avlägsne från de mera bebyggda stadsdelarna." Stadgandet kom i föreliggande fall att visa sig sällsynt väl befogat.

Nordström åberopade i en år 1889 ingiven nådeansökan att Sigtuna byggnadsnämnd "icke allenast vid Glasbrukets anläggande, utan även

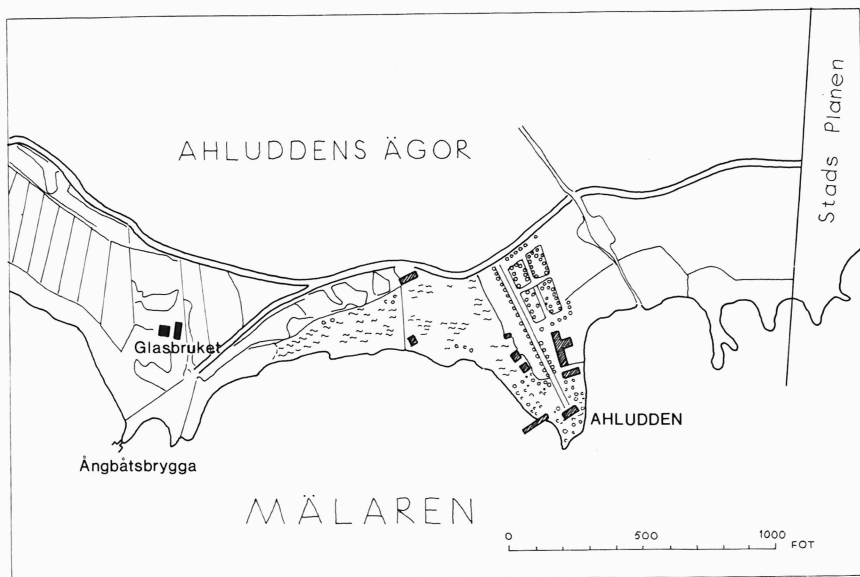

Bild 2. Aludden vid Sigtuna år 1874. Renritning av karta upprättad av kommissionslantmätare C. A. Edling. (Sigtuna rådhusrätts arkiv, Uppsala landsarkiv). Ovanför ångbåtsbryggan har glasbrukets byggnader inritats efter uppmätning av glasbrukstomten 1888, bild 1.

vid dess efter bränderna vidtagna återuppförande, tillåtit sig bestämma dess läge på plats, som det sedan det 1:a gången uppfördes och intill denna dag, ständigt innehaft.”

Bolagsordningen för Sigtuna Glasbruks Aktiebolag fastställdes av Kungl. Maj:t den 25 september 1874. Ändamålet var att ”i Sigtuna bedriva glastillverkning jämte därmed förenliga andra företag”. Aktiekapitalet uppgick till lägst 50.000 och högst 150.000 kr i aktier à 500 kr.

Bruket framstår som en efterföljare till det omkring 1874/75 nedlagda Sandviks buteljglasbruk i Bromma socken. Då Sandvik lades ned flyttade större delen av glasblåsarna från detta bruk till det närbelägna Sigtuna. Ungefär samtidigt måste ett annat nyanlagt buteljbruk i stockholmsregionen – Nässets bruk i Södertälje – också läggas ned, och även härifrån sökte sig ett par glasblåsare till Sigtuna (jfr tab. över personalen). I Arboga hade ett glasbruk anlagts 1874, men även detta måste efter knappt ett år lägga ned driften, och kunde återupptas först 1880.

Sigtuna glasbruks aktiebolag köpte den ovannämnda från Aludden avsåndrade jordlägenheten den 1 juli 1876 och erhöll lagfart därå den

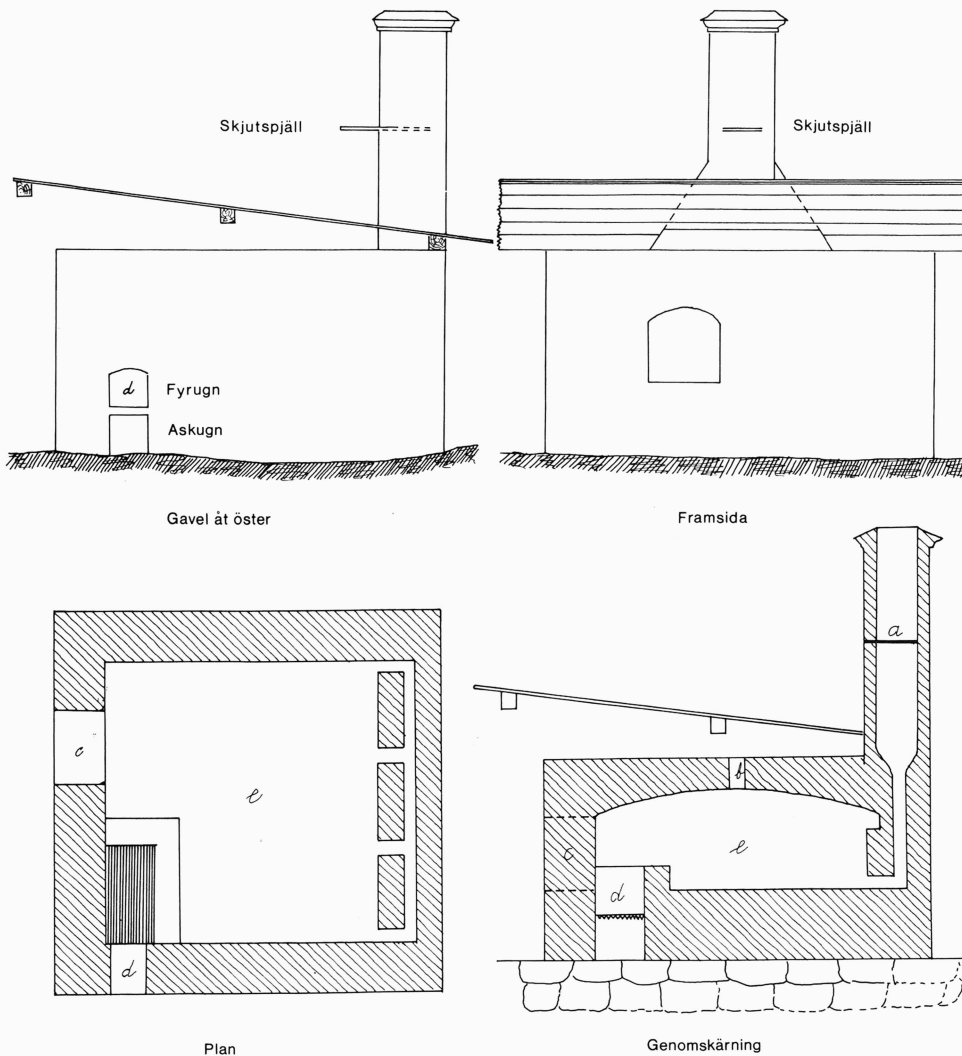

Bild 3. Tempelugn vid Sigtuna Glasbruk. Renritning av original i Sigtuna rådstuvurätts dombok 1885.

I dec. s. å. Hedlund blev disponent vid det nyanlagda glasbruket, och som hans medhjälpare tjänstgjorde ingenjören Emil Werner Edling (1844–1908). Edling, som tillhörde en upplandssläkt, hade 1875 med sin familj flyttat till Sigtuna från Sydamerika. Han var fackman inom väg- och vattenbyggnad, och hade tillsammans med några andra sven-

ska ingenjörer i slutet av 1860-talet rest till Argentina och engagerat sig hos de engelska bolag, som finansierade järnvägarna där. Han hade ingått äktenskap i Montevideo 1871 med Selma Granström, född i Sigtuna 1838. Edling stannade kvar i Sigtuna till 1888, då han flyttade till Stockholm. Mot slutet av sitt liv var han disponent vid Limmared, där han dog.

På grund av den kännbara konjunkturedgång som omkring mitten av 1870-talet drabbade buteljglasbranschen måste Sigtuna glasbruks aktiebolag redan efter endast något mer än ett år upphöra med sin verksamhet.

För åren 1877–78 föreligger inga uppgifter om glasbruket. Först på hösten och vintern 1879 vidtog man anstalter för att återuppta driften genom att mura en ny glasugn och göra några förbättringar på bruket. Den 13 december 1879 utfärdades köpebrev å bruket för apotekaren Erik Gustaf Åman (1828–1908) och den från det tidigare bolaget kvarstående Carl Falk. Åman, som till 1874 haft apoteket Gripen i Stockholm, innehade sedan 1875 en lantegendom i Fellingsbro i Örebro län. I slutet av 80-talet blev han åter apotekare. Det har ej kunnat utrönas varför han engagerade sig i glasbruket.

Under den närmast följande tiden skiftade bruket ägare flera gånger. Sedan Åman och Falk den 30 oktober 1880 sålt glasbruket till grosshandlaren Axel Rothlieb (1826–1886), överlät denne, som drev tobakshandel i Stockholm, fastigheten redan den 28 januari 1881 till grosshandlaren Carl Leonard Sevérus Nordström (1826–1897). Nordström, som vi får anledning återkomma till, sålde i sin tur glasbruket den 25 juli 1882 till hyttmästaren Frans Hirsch, vilken några månader senare – den 16 oktober 1882 – överlät egendomen till "Glasindustriaktiebolaget". Bolagsordningen för nämnda bolag hade stadfästs den 22 september samma år med anledning av en av Johan Paul Ziegler (1822–1885), Frans Hirsch och Anders Örnberg (1813–1890) gjord ansökan. Ziegler, som tillhörde en tysk släkt från Sachsen-Gotha, hade tidigare drivit handel med glasvaror i Karlstad och verkade senare som agent i Stockholm. Genom sin hustru, som var dotter till inspektor Anders Magnus Örnberg på Bromö glasbruk, och sin sväger, ovannämnde Anders Örnberg, hade Ziegler kontakter med Eda och Surte glasbruk. Släkten Örnberg spelade en betydande roll i den svenska glasindustrins historia under 1800-talet.

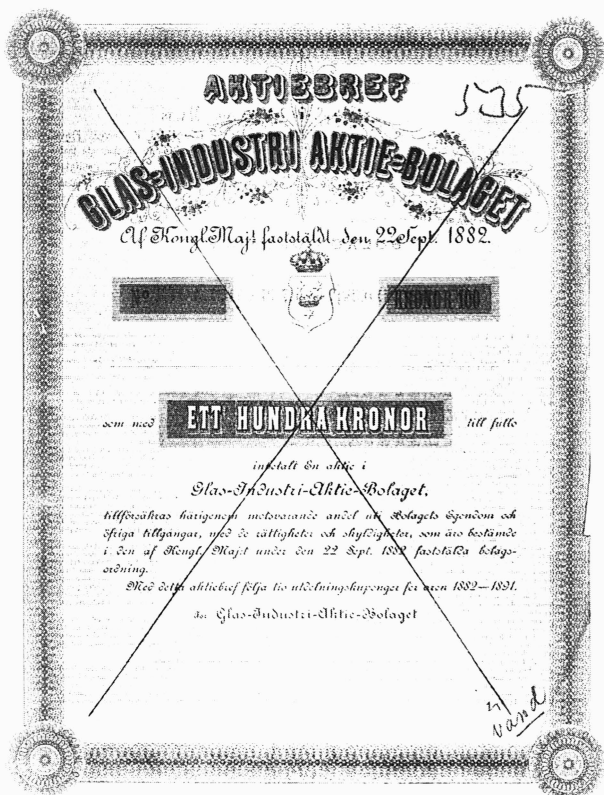

Bild 4. Aktiebref i Glasindustri Aktiebolaget 1882. Justitierrevisionen, Riksarkivet.

Glasindustriaktiebolaget, som hade ett aktiekapital om lägst 20.000 och högst 150.000 kr i aktier à 100 kr och vars säte låg i Stockholm, hade till ändamål "att efter inköp av Sigtuna glasbruk bedriva glastillverkning jämte andra industriella företag". Enligt uttalande av bolagets disponent, grosshandlaren Richard Eneström (1829–1904) i Stockholm, år 1884 var ändamålet "att blåsa medicinglas, buteljer och andra till ett glasbruk hörande tillverkningar".

Sigtuna glasbruk brandhärjades inte mindre än tre gånger – den 19 september 1880, den 13 november 1881 samt slutligen natten mellan den 4–5 maj 1884. Dessa bränder, som föranledde en vidlyftig rättegång vid Sigtuna rådhusrätt 1884–1885, och omfattande referat i bl. a. Sigtuna Tidning och Dagens Nyheter, har möjliggjort en närmare undersökning av glasbrukets historia under åren 1879–1884, vilken annars ej kunnat ske, eftersom brukets handlingar och räkenskaper förstördes vid bränderna. Rättegången klarlade att det var fråga om

mordbränder. Det är här inte möjligt att i detalj referera vittnesmålen från de 21 personer som hördes vid den lilla stadens rådhusrätt.

Ägare, arrendatorer och förvaltning 1879–1884

Från omkring 1879 framträder grosshandlaren Carl Leonard Nordström som den ledande mannen inom företaget. Nordström var född och uppvuxen i glasbruksmiljö – på Sölje glasbruk i Stavnäs socken i Värmland – som son till dåvarande bruksförvaltaren från 1829 ägaren till nämnda bruk, Jonas Niclas Nordström och hans hustru Maria Cajsa Ericsson. Fadern, som med åren blev en burgen man, kunde ge sin son en mycket vårdad uppfostran och under längre perioder låta honom vistas utomlands för att studera språk och fullborda sin köpmannautbildning. Tillsammans med en kompanjon, Wikström, etablerade Nordström 1849 en kommissionsaffär i Göteborg, under firma C. L. Nordström & Co, som upplöstes efter 3–4 år. Nordström övertog den då ensam och innehade den till 1862–63. Därefter drev han i Stockholm kommissionsaffär för engelska hus, dock mestadels utan särskilt kontor, för att slutligen ägna sig åt egendomsförsäljningar. Nordström, som ej var fackman inom glasbranschen, upprätthöll emellertid kontakterna med barndomshemmet och besökte sålunda sin bror vid Sölje på sommaren 1879. Han övertalade vid detta tillfälle de i Sölje födda bröderna Frans och Johan Hirsch att arrendera Sigtuna glasbruk. Frans Hirsch, som senare uppgav sig motvilligt ha gått in på förslaget, betalade Nordström 500 kr i förskott på arrendet och tillverkade huvudsakligen deglar i Sigtuna.

På grund av det i Stockholm den 1 sept. 1879 mellan Carl Nordström, Carl Falk och Erik Gustaf Åman upprättade kontraktet om arrende av Sigtuna glasbruk, överenskom Nordström samt hyttmästarna J. A. och Frans Hirsch att J. A. Hirsch skulle ingå för 3/8 och Frans Hirsch för 2/8 i arrendet av glasbruket under 3 år enligt arrendekontraktets villkor. Bröderna Hirsch förband sig att till Nordström för arrendeanderna betala kontant s:a 4.687 kr mot den andel i glasbrukets nettoförtjänst, som belöpte sig på deras resp. andelar. Nordström skulle fungera som disponent och J. A. Hirsch som bruksförvaltare med vardera 2.500 kr i årlig lön. Det ålåg Nordström att rekvirera alla rudimaterier, stenkol m. m. samt sälja tillverkningarna, med eller utan ombud mot

provision. Hirsch skulle sköta bokföringen, leda arbetet vid smältning, blåsning, murningar och ombyggnader samt anskaffa arbetare. Bruket skulle sättas i fullkomligt stånd, så att driften kunde börja senast på nyåret 1880 och firman skulle drivas under namn av "Sigtuna Glasbruk".

Genom ett den 6 augusti 1880 upprättat köpekontrakt övertog Nordström glasbruket i Sigtuna, såväl fastigheten som löseghenden, för inalles 27.500 kr. I ett Sigtuna glasbruk den 26 juni 1880 daterat brev, ställt till Eda glasbruk, bad han om uppgift på priset för en lomflaska utan dricksglas" ty mine avnämare anse sig möjligen vara lika betjänt med flaskorna utan glas att sättas över proppen". Nordström, som hoppades bli i tillfälle att lämna en order av ena eller andra sorten, bad om upplysning när en beställning om 5 à 6.000 flaskor kunde effektueras. Av brevet framgår alltså att Nordström även drev handel med andra glasbruks produkter. I det år 1882 konstituerade Glasindustriaktiebolaget var han aktieägare men ej styrelsemedlem. För bolagets åtgöranden finge enligt hans utsago under rättegången i Sigtuna disponenterna Lind och Eneström svara. Vid bolagsstämma den 5 oktober 1883 valdes Richard Eneström till disponent efter E. G. Lind. Eneström uppgav att han köpt 5 aktier i bolaget av Nordström. Disponenten ingick tillsammans med järnhandlaren Ahlfort och f. handlanden Ziegler i styrelsen 1884. Revisorer var kamrer Lund och grosshandlare Nordström. Dennes påstående nyåret 1885 att han den 10 november 1881 sålt glasbruket till Frans Hirsch för 35.000 kr (10.000 kr för fastigheten och 25.000 kr för löseghenden) gendrevs av åklagaren i mordbrandsrättegången "med den omständigheten som kunde av hela Sigtuna samhälle vitsordas, att Hirsch vid sagde tid icke ägde ens det nödvändigaste, utan måst för sitt uppehälle avyttra sina gamla möbler och gångkläder". Enligt åklagaren kunde löseghenden inte ha sålts för 25.000 kr, eftersom allt lösöre tagits i mät för sammanlagt endast 806 kr för en skuld till en handlande på platsen. Utmätningen stod fast ända till hösten 1883, då den hävdades genom förlikning mellan Nordström och handlanden. Det befanns synnerligen märkligt att nämnda köp upprättats endast två dagar före den andra branden.

Grosshandlare Rothlieb hävdade 1884 att han efter den första branden på hösten 1880 förmått Nordström att som säkerhet för en skuld på ca 30.000 kr lämna det arrendekontrakt, som fanns mellan brukets

Bild 5. Flygfoto från omkr. 1930 över Sigtuna med Aludden och det forna glasbruksområdet till höger i förgrunden. Foto Nordiska museet.

dåvarande ägare och Nordström. På grund av en punkt i kontraktet, som tillerkände arrendatorn rätt att inom viss tid köpa bruket, hade Nordström bett Rothlieb köpa det för att den sistnämnde, sedan han betalat bruket och återfått sin fordran, skulle transportera köpet på Nordström. Detta hade också skett (jfr ovan sid. 67).

Hyttmästaren Johan A. Hirsch, som vistades i Sigtuna från hösten 1879 till slutet av september 1880, framhöll under rättegången att han endast arrenderat bruket jämte lösörebo, men ej ägt det, ett påstående som verifierades av Rothlieb, vilken omnämnde "glasbrukets dåvarande arrendeinnehavare, bröderna Hirsch och Nordström." I samband med undersökningen rörande den andra branden förklarade Nordström att Hirsch ej fullgjort de bestämmelser som funnits i det mellan dem uppgjorda kontraktet.

Bland Glasindustriaktiebolagets delägare märktes disponent Lind, hyttmästare Johan Fredrik Wenzel och stadsfiskal Ståhl i Sigtuna. Linds efterträdare Richard Eneström uppgavs endast ha varit disponent till namnet, medan Nordström uteslutande själv lett glasbrukets.

Finansiering

Vid tiden för den första branden, hösten 1880, uppgav sig grosshandlare Rothlieb ha haft ca 30.000 kr att fordra av arrendatorerna för lämnade materialier m. m., och i januari 1885 vitsordade han inför rådhusrätten i Sigtuna att han i egenskap av förlagsman åt Nordström haft nämnda köpekontrakt från den 6 aug. 1880 transporterat på sig, men endast som hypotek, som återställts till Nordström efter uppgörelse.

Rothlieb tjänstgjorde som förläggare åt Nordström och bröderna Hirsch, som enligt ett Jönköping den 8 aug. 1879 daterat kontrakt arrenderade glasbruket på 3 år räknat från den 1 sept. 1879 av Erik Gustaf Åman och Carl Falk. I sitt Stockholm den 15 sept. 1879 daterade förlagskontrakt förband sig Rothlieb att förlägga bruket med alla erforderliga rudimaterier, soda och stenkol ävensom kontanta medel, som erfordrades för arbetslöner m. m. Hans kontanta förskott maximerades till 1.500 kr i månaden, han garanterades 3 % förlagsprovision och amortering av brukets skuld till honom skulle ske i mån av blivande försäljning av buteljer. Av försäljningssumman fick bruket dock innehålla vad som ansågs nödvändigt för de löpande utgifterna.

Som ovan nämnts uppgav sig Rothlieb vid tiden för den första branden ha haft en stor fordran för levererade råmaterialier såsom lera, sand, soda, kol etc. samt kontanter för bestridande av arbetslönerna. Efter branden förmådde Rothlieb Nordström att lämna arrendekontraktet som säkerhet för sin fordran. En punkt i kontraktet gav arrendator rättighet att före den 1 oktober 1880 köpa bruket för ett bestämt pris. På grund av penningbrist bad Nordström att Rothlieb skulle köpa bruket för att Nordström, sedan Rothlieb betalt bruket och återfått sina pengar, skulle bli ägare av bruket genom transport.

Sedan köpet uppgjorts mellan Rothlieb samt Åman och Falk (jfr sid. 67), hade Nordström kvitterat brandstoden, varav han betalade Rothlieb 54.000 kr. Av detta belopp betalade Rothlieb köpesumman med 27.500 kr till Åman, medan Nordström fick kvitto å 28.000 kr att gälla i räkning mellan Rothlieb och glasbruket. Köpebrevet hade transporterats på Nordström, som uppgav att bolaget "ej haft ett öre" då det började. Enligt Nordström hade arrendatorerna ägt all lösegendom och förlag. Rothlieb uppgav 1885 att han sedan november 1880 ej haft

Bild 6. Flygfoto från omkr. 1925 över det forna glasbruksområdet och ångbåtsbryggan. Foto Nordiska museet.

några affärer med glasbruket. Han återopade en kontokurant omfattande år 1880, där han påfört glasbruket saldo från 1879 med 8.382:68 och i åtskilliga andra poster tillhopa 70.183:93 eller tillsammans 78.571:61 och gottgjort glasbruket sammanlagt 75.036:38, så att hans tillgodohavande utgjorde 3.503:28.

Sedan Rothliebs engagemang upphört måste Nordström söka nya vägar för finansieringen av företaget. Under rättegången i Sigtuna i febr. 1885 uppgav hyttmästare Wenzel att Nordström lyckats förmå disponent Lind att satsa ca 10.000 kr i affären innan han lämnade bolaget. Med bolagsbildningen avsåg Nordström i första rummet att undgå borgenärskrav och för det andra "att kunna bedraga sig till penningar med aktierna" samt för det tredje, att med andras namn kunna få högt brandförsäkrat, vilket förut ej lyckats i hans eget namn. Nordström uppgavs ha skänkt bort flera aktier till personer för att vinna namn och med deras titlar bättre kunna dra obekanta personer in i affären. Han hade flera gånger uttalat sin missbelåtenhet över att det

ej gick att sälja aktierna, att det ej lyckats att få någon kapitalist med i affären och att han därför borde försöka skaffa bort skräpet för att få pengar.

Johan Hirsch uppgav att han förlorat 2.800 kr, som han på Nordströms uppmaning insatt i glasbruksrörelsen. I juli 1884 uppgav Nordström att han hade 35 aktier i bolaget – hela antalet var 200 à 100 kr stycket, men somliga var hopslagna till 500 kr.

Personal. Avlöningsförhållanden

Huvuddelen av glasblåsarna 1875 hämtades från Sandviks glasbruk i Bromma, medan i enstaka fall rekryteringen skedde även från Näsets glasbruk vid Södertälje och från Wentzelholms glasbruk i Rumskulla i norra Småland. Inflyttningarna 1879–80 skedde från norska bruk, bl. a. landets förnämsta – Hadeland, en blåsare kom från det nedlagda Bromö fönsterglasbruk i Vänern, en från det för tillfället nedlagda buteljbruket i Arboga och en ungarl från Sölje. Många blåsare hade arbetat vid ett flertal bruk innan de kom till Sigtuna. Utflyttningarna skedde utom till bruk i olika delar av Sverige även till norska och finska bruk.

Några särskilda arbetarbostäder omtalas inte vid Sigtuna glasbruk utan arbetarna fick hyra in sig på olika håll i den lilla staden. Glasblåsarna Engelbretsön och Axel Emil Hirsch bodde hos rådmann Hallerström, Janne Fredrik Nyqvist hos fotografen Lehman, Frans Johan Teiler hos trädgårdsmästaren Lindblom, Johan Wilhelm Strömer och Jan Fredrik Wenzel hos ingenjör Emil Edling etc.

Johannes Nyqvist, som var född på Sölje, hade omkring 1830 flyttat till Norge. Innan han 1876 kom till Sigtuna hade han arbetat på glasbruk i både Norge, Sverige och Finland. Frans Hirsch hade arbetat vid Sölje och Eda samt vid Hadeland varifrån han på hösten 1879 kom till Sigtuna. Från 1876 var Johan Fredrik Wenzel anställd som hyttmästare och med huvudsakliga arbetsuppgifter bestående av templing av smältdeglar och bränning av för glastillverkningen behövlig sten – allt gjordes i den s. k. tempelugnen. När hyttmästare Hirsch kom till Sigtuna på hösten 1879 uppgav han att personalen uppgick till ca 25 man.

Ungefär ett år före första brandens utbrott var C. A. Svensson anställd som gaseldare. Han berättade att han i sällskap med 7 à 8 kamra-

ter efter första branden rest till Nordström i Stockholm för att få räkning, som arbetarna uppgavs inte ha fått på ett års tid. De hade ej heller fått några kontraböcker, som utvisade deras förtjänst eller behållning. Svensson lyckades senare få ut 10 kr. Ca 3-4 veckor efter nämnda brand fick arbetarna räkning, som dock för Svenssons del utföll så att han påförts en skuld på 55 kr. Men efter den räkning han själv fört hade han ca 100 kr att fordra. Att Nordström syns ha varit mindre nogräknad med sina affärer framgår även av ett vittnesmål i febr. 1885 från Frans Hirsch, som uppgav att Nordström ofta betjänat sig av hans namn "i och för sina vinglerier och hade oftast så tillgått att Nordström tagit fram ett ark oskrivet papper, varå han förmått Hirsch att skriva sitt namn, vilket Nordström låtit bevitna och använt för vinnande av sina syftemål".

Fastän driften ej återupptagits efter branden på hösten 1880 uppehöll sig J. F. Wenzel och J. Nyqvist under nära 4 år vid bruket. Wenzel uppgav sig som tillsyningsman på platsen ha fått 50 kr i månaden för att efterse bruket och dess tillhörigheter. Enligt Nordström hade Nyqvist någon gång haft mindre ersättning, då han biträtt vid bruket. Gaseldaren Svensson uppgav att han varje lördag fått 5, ibland 2 och ibland 1 krona kontant, och att han liksom flera av bruksarbetarna fått ta ut varor på kredit hos handlanden P. O. Sundberg på brukets räkning. Övriga arbetare uppgavs ha klagat över att de inte fick ut pengar. Sundberg uppgav att Nordström i sällskap med bröderna Hirsch kommit in i hans salubod (före första branden) och anhållit om kredit för arbetarna å brukets räkning. Enligt Nordströms begäran skulle betalning ske antingen på 30 eller 90 dagar, eller också enligt Sundbergs önskan. Då Nordström emellertid underlät att gottgöra Sundberg, förklarade denne den 28 juni 1880 att krediten för bruket hos honom upphörde från denna dag.

Sundberg upplyste vidare att glasblåsarna ansåg sig förtjäna minst 5 kr per dygn samt att deras månadsförtjänst således uppgick till ca 150 kr. I medeltal handlade de för 40 à 50 kr per månad hos Sundberg. Dennes fordran av bruket uppgick i sept. 1884 till ca 2.400 kr, varifrån dock avgick av Nordström inbetalade 550 kr, ävensom glasvaror för några mindre poster. Johan Nyqvist, som hade en stor familj att föda, uppgavs flera gånger bittert ha klagat över att han inte fick ut sin avlöning. Han sade sig ibland få 5 kr i veckan ibland mindre. P. E.

Sigtuna glasbruks personal 1875–1880

Namn	Yrke	Födelse år ort/land	Inflyttad från	år	–år	Utflyttad till
Andersson, Otto	gbl	1847 Stavnäs	Hammar	1880–80		Ed
Berg, Axel Gustaf	gbl	1838 Rumskulla	Södertälje	1875–76		Rokkala (Finland)
Engelbretsön, Paul Gustaf	gbl	1858 Haug (Norge)	Jevnaker (Norge)	1880–80		Kråksmåla
Gustafsson, Johan	arb	1816 Norge	Bromma	1875		
Hagel, Carl	smält			1880		
Hirsch, Axel Emil	gbl	1854 Arvika	Jevnaker	1879–80		Jevnaker
Hirsch, Johan	hyttm	1829 Stavnäs	Arboga	1879–80		Arboga
Carlsson, Carl Aug.	gbl	1836 Mariestad	Stockholm	1875–76		Stockholm
Carlsson, Carl Fredr.	gbl	1836 Lossa	Tibble	1875–76		Simtuna
Carlsson, Jan Magnus	gbl	1844 Stavnäs	Sem (Norge)	1880–80		Ed
Karlsson, Johan Aug.	gbl	1852 Lemnhult	Rumskulla	1875–77		Rumskulla
Kändler, Fredrik Aug.	gbl			1875–		
Larsson, Anders	arb	1838 Medelplana	Bromma	1875–76		Järsnäs
Larsson, Frans Gustaf Leonard	gbl	1857 Rumskulla	Rumskulla	1875–77		Rumskulla
Larsson, Carl Oskar	gbl	1854 Rumskulla	Rumskulla	1875–76		Forserum
Larsson, Carl Wilhelm	gbl	1859 Stavnäs	Stavnäs	1880–80		Stavnäs
Magnusson, Carl	gbl	1852 Tegnaby	Södertälje	1875–77		Arboga
Magnusson, Olof	smält	1836 Ed	Bromma	1875–76		Rokkala
Nilsson, Lars Johan	degel- mak	1834 Torsö	Bromma	1875–77		Arboga
Nyqvist, Frans August	gbl	1840 Norge	Rumskulla	1875–76		Madesjö
Nyqvist, Janne Fredrik	gbl	1837 Stavnäs	Bromma	1875–80		Arboga?
Nyqvist, Johan Gus- tafsson	gbl	1816 Norge	Bromma	1875–77		Torsö
Pettersson, Anders	arb	1846 Gödelöv	Bromma	1875–76		S:t Olof
Pettersson, Frans W	gbl			1876–		
Reiss, Alfred	gbl	1862 Ed	Asker (Norge)	1880–80		obest. ort.
Reiss, Johan Wilhelm	gbl	1863 Ed	Sem (Norge)	1880–80		obest. ort.
Strömer, Johan Wilhelm	gbl	1855 Skön	Bromma	1875–77		Hässjö
Tefke, Johan Carl Fredr.	gbl	1839 Ostrowo (Posen)	Bromma	1875–77		Arboga
Teiler, Frans Johan	gbl	1843 Växjö	Torsö	1879–		
Teiler, Frans Wilhelm	gbl	1856 Rumskulla	Rumskulla	1875–77		Vallö (Norge)
Toft, Olof	smed	1836 Glava	Bromma	1875–75		Gillberga
Wenzel, Johan (Jan) Fredr.	gbl	1829 Ed	Bromma	1875–		

Källor: husförhörslängder för Sigtuna 1871–1880, mantals- och skattskrivningslängd för Sigtuna stad för år 1876. Fogelberg a.a. om Höganäs och Wentzelholms glasbruk.

Andersson, som också varit anställd vid bruket vid tiden före första branden, hade för sin del fått ut full betalning, men hade hört glasblåsarna klaga över att de ej fick ut pengar.

Ett studium av inkomsttaxeringslängden för år 1876 för Sigtuna visar att glasblåsarna hörde till stadens översta inkomstkikt. För inkomst av enskild befattning taxerades 9 glasblåsare för vardera 1.500 kr och den 10:e för 1.800 kr. Som jämförelse kan nämnas att borgmästaren C. W. Bahrmans inkomst av tjänst uppskattades till 1.600 och handlanden Per Olof Sundbergs inkomst av enskild befattning till 1.500 kr. Av "glasbruksarbetarna" inkomsttaxerades en till 1.070 kr, en till 1.000 kr och 3 till vardera 400 kr. Glasbruksbolagets inkomst för nämnda år uppskattades till 4.667 kr.

Följande glasblåsare var mantalsskrivna i Sigtuna för år 1876: A. G. Berg, F. A. Kändler, Aug. Karlsson, Karl O. Larsson, Karl Magnusson, J. A. Nyqvist, Joh. Nyqvist, F. W. Pettersson, J. W. Strömmer, K. F. J. Tefke samt J. F. Wenzel.

Byggnader, ugnar och inventarier

Själva glashyttan varöver byggnadsritningar förgäves efterlysts hos Sigtuna kommun och för vilken måttuppgifter saknas, var uppförd av resvirke och bräder samt täckt med ett högre st bräddtak. Den hade 4 portar och 10 fönster. Innan man återupptog driften 1879 uppfördes en glasugn, som Johan Hirsch värderade till ca 5.000 kr. Det framgår att hyttan haft två skorstenar, att ugnarna varit gaseldade och att anläggningen haft ett s. k. gastorn. Detta innebar att man använde s. k. indirekt eldning och hade en rekuperativ eller regenerativ glassmältningssugn med fast bränsle.

På ett avstånd av ca 40 fot från hyttan låg ett dubbelt så stort magasin, även det byggt av trä samt innehållande degelkammare, magasinlokaler, materialbod, klensmedja samt rum för ångmaskin och krossverk av gjutjärn med remskivor, axelledningar och tillbehör.

Det kan framhållas att, sedan bevillningstaxeringskommittén vid sammanträde den 21 juni 1876 beslutat höja värdet av glasbruksbyggnaderna å jorden som hävdades till gården under n:o 48 i samma kvarter till 35.000 kr, var glasbruket den högst uppskattade av stadens alla byggnader.

Efter den första branden, den 19 september 1880, kvarstod endast murarna av den år 1875 färdigställda hyttan. Vid ett besök i Sigtuna i november 1880 uppgav Nordström att han fått löfte av ingenjör Edling om kostnadsförslag och ritning till hytta och byggnader inom 14 dagar. Wenzel värderade de av Nordström före första branden vidtagna förbättringarna å glasbruket till ca 9 å 10.000 kr. Därav syns ungefär hälften ha investerats i den ovan nämnda glasugnen. Kontakterna med Edling ledde inte till något resultat, och före den andra branden 1881 höll man "mera för syns skull" på att bränna eldfast sten "i den förfallna hyttan", som uppgavs ha varit i sådant skick "att hon när som helst kunde ramla ikull".

På sommaren 1880 hade grosshandlare Nordström köpt gjutgods, 2 större och 1 mindre flaskform samt modeller till dito från Mobergs gjuteri & mekaniska verkstads AB i Stockholm. Nämnda gjuteri ändrade och svarvade även om brukets flaskformar.

På det efter den första branden kvarstående magasinet lät bruksägaren efter någon tid "alldeles omotiverat" tjära taket.

Vid andra branden räddades det hus som innehöll degelkammare, krossmaskin och smedja. Då brandskadeersättningen, som efter denna brand utbetalats med ca 18.000 kr, kom på tal, anmärkte åklagaren vid rättegången i början av 1885, "att hyttan, som stod kvar orörd, sådan den var uppförd sommaren 1881, enligt företedda intyg var värd endast 5.200 kr, varemot Nordström invände att kommunens taxeringsnämnd hade uppskattat den till 22.500 kr, vilken uppskattning han ansåg vara mera värd tilltro."

Efter den andra branden gjordes en återuppbyggnad. I slutet av november 1881 beordrades Wenzel att, så snart han fått ritning av byggmästare Per Axel Forsberg i Stockholm, komma in med anmälan till byggnadsnämnden. Forsberg intygade den 20 januari 1882 att kostnaderna för den av honom hösten 1881 uppförda glashyttan i Sigtuna, med grundläggning, materialier, arbetskostnader samt byggnadsarvode m. m. uppgick till minst 18.750 kr, varav ej över 600 kr för själva grundläggningen. Ett påstående att hyttan ej reparerats nämnvärt fram till den tredje branden i maj 1884 kan alltså inte ha varit korrekt.

Före den sista branden 1884 var hyttan försedd med ett par dörrar och vid denna tid planerade man att täcka "den ännu ofullbordade byggnaden" med kluven takspån. Av detta för en glashytta ytterst

brandfarliga material beräknades åtgå 130 buntar. För den påbörjade byggnaden förvarades även ca 60 tolfter läkt, 60 tolfter bräder, ett mindre parti plank och 40 tolfter panelbräder lagda på sydöstra sidan av hyttan. Vid månadsskiftet april-maj 1884 hade hemtagits endast ett hästlass takspån, vilket syntes "vara ämnat till helt andra ändamål än täckning av en stor lång byggnad, som vid glasbruket syntes vara behöfligt". Förra hyttmästaren Wenzel hade på våren 1884 utan tillstånd förskingrat bjälkar, plank och bräder m. m. för det då under byggnad stående bruket. Vid 1884 års brand lyckades man rädda en i närheten av hyttan uppförd uthuslänga av korsvirke och tegel, som ej var riktigt färdigbyggd.

Till anläggningen hörde en pottkammare, vari eldfast sten bereddes. Bland inventarierna märktes 1884 24 buteljformar, 46 buteljtänger och 18 coquiller (=gjutformar av tackjärn) till diverse buteljer. Buteljformarna, som smordes med olja för att befria dem från rost, och som i ett utmätningssinstrument värderats till 48 kr, uppgavs vid brandförsäkring vara värda 1.200 kr.

I hyttan fanns en smältugn med regenerators, ugnar för gasgenerering samt en kalcinerugn (=brännugn) och kylugnar med tillhörande ledningskanaler belägna under golvet. Av speciell typ var en s. k. tempelugn (=ugn för uppvärmning av deglar, bild 3). Hyttmästare Hirsch framhöll under rättegången att det var vanligt att man sköt spjället för att åstadkomma högre temperatur vid andra glasbruks tempelugnar. Han sade sig under sina ca 20 år som hyttmästare aldrig ha sett någon sådan tempelugn som den vid Sigtuna glasbruk. Vid vissa bruk saknade tempelugnarna skorsten.

Bränsle

Det huvudsakliga bränslet vid glasbruket var stenkol. 1884 omtalades att vid eldningen "en massa stenkol inkastats". Eldaren Carl August Svensson uppgav 1885 att man saknat stenkol vid tiden närmast före branden 1880" så att man måst elda med vad som helst vid glasbruket, vilket vid denna tid gav ständig sysselsättning åt de anställda arbetarna: att några dagar före branden en kollastad skuta anlant, medförande dock ett ringa parti kol, som ej lades i hyttan utan ett stycke utanför dess vägg: att 60 à 70 fot kol kunde åtgå till ett arbete" (=en smälta). Enligt

Svensson var det mycket eldfarligare att elda endast med kol, enär de gaser, som alstrades av stenkol, antände mycket lättare, än de gaser som frambringades vid förbränning av ved.

Råmaterialier

Som råmaterial användes antingen kisel eller fältspat. Den förstnämnda var mycket svårare att krossa. Vanligen användes kisel, men 1880 hade man använt fältspat två gånger – ena gången vid provbränning och andra gången natten före branden i sept. Fältspat hämtades från löjtnant Klintebergs stenbrott. Vid den ovannämnda provbränningen hade fältspaten bränts i en kylugn, av mindre dimensioner än tempelugnen. Nordström uppgav att fältspat varit mycket lättare att få bränd än kisel, och hyttmästare Hirsch framhöll 1885 att det låg i Klintebergs intresse att påpeka att fältspat fordrade ringa bränning för att användas med framgång till glastillverkning. Eldaren Svensson yttrade att ”om man brände kisel ... ett helt år så bleve den ändå aldrig som fältspaten blev efter provbränning”.

För att upplösa och smälta glassanden användes pottaska. Det kan här nämnas att Lars Montan i Stockholm i augusti 1880 levererade 3.263 skålpund kalcinerad pottaska à 10 3/4 öre samt 400 skålpund pottaska à 18 öre till bruket.

Tillverkning och försäljning

Av den officiella statistiken kan endast utläsas att tillverkningen bestod av buteljer och diverse glas – för år 1875 redovisades 253.914 st. buteljer och för år 1876 850.000 st., medan för år 1880 endast ”diverse glas” upptogs. Tillverkningsvärdet uppgavs till 12.696 resp. 51.000 och 30.000 kr. Med hjälp av andra källor kan vi få veta något mera om produktionen.

Bland buteljerna märktes mörka portvinsbuteljer, som bl. a. såldes till Näsman & Co, Stora Nygatan 43, Stockholm. I augusti 1881 nämndes att 575 portvinsbuteljer var packade. Under slutskedet av verksamheten syns tillverkningen ha förskjutits mot kemiskt-tekniskt glas. Enligt ett i Uppsala den 6 april 1880 daterat kontrakt åtog sig bruket att till Henrik Gahns Aseptin Amykos Aktiebolag leverera årliga behovet av Amykosflaskor, utgörande 150.000 för toilettamykosen och 18.000 för

koncentrerade amykosen (amykos = munvatten o. hudmedel, bestående av en slags borsyrelösning. Synonym: aseptin). Följande priser fastställdes:

	à kubik- decimal- tum	öre per flaska
toilettamykosflaskor: helvita	19	10
” halvvita	19	8
” helvita	12	7
koncentrerade amykosflaskor: gröna	38	14
” ” ”	19	9
” ” ”	9,5	6,5

fraktfritt levererade å ångbåt i Uppsala eller vintertiden på järnvägs-vagn där. Flaskorna skulle levereras av fullgod beskaffenhet enligt normalprover, varav säljaren och kunden skulle förvara ett prov av varje sort försett med sigill. Flaskorna skulle levereras antingen i lårar eller bårar, som återtogs av bruket, när de återsändes fraktfritt. Orderna skulle expedieras senast 6 veckor efter ingången beställning. Bolaget i Uppsala förband sig att ta hela sitt behov av flaskor från Sigtuna glasbruk under den tid kontraktet varade, d. v. s. 2 år, och att eljest ersätta glasbruket efter beräkning av 168.000 flaskors leverans per år. Om glasbruket lades ned, förband det sig att från annat bruk och enligt ovan föreskrivna priser och villkor genast skaffa de flaskor, som det enligt kontraktet var skyldigt att leverera. I annat fall ägde Gahns AB att debitera och av glasbruket utkräva den förhöjning i pris som kunde uppstå genom anskaffande av flaskor från annat håll.

Vid tiden för den första branden i september 1880 uppgav hyttmästaren att magasinet varit fullt av buteljer och flaskor, som enligt hans bedömning bort vara värda 10–15.000 kr. Enligt nämnde sagesman var brukets affärer vid denna tid mycket goda.

Rörande försäljningen kan nämnas att enligt det den 15 sept. 1879 daterade kontraktet mellan Axel Rothlieb och brukets arrendatorer, skulle Rothlieb av den årliga nettovinsten få 1.000 kronor som provision för sin medverkan att sälja tillverkningen.

Genom branden 1880 fick leveranserna till Gahns AB ett brått slut och Nordström måste i skrivelse, daterad Stockholm den 20 november

1880, överlämna dem till Örnberg & Andersson i Göteborg. Att Nordström hade planer på att återuppta nämnda tillverkning framgår emellertid av att han på nyåret 1881 väntade på en flaskform från ingenjör Edling till små amykosflaskor och i april samma år omtalades att handlanden Sundberg begärt 700 aseptinflaskor.

Vad som fanns i magasinet vid den andra branden i november 1881 bedömdes av f. d. hyttmästaren Wenzel och Hirsch vara värt ca 6.000 kr (brandskadeersättningen hade varit ca 18.000 kr). Efter denna brand uppgav Wenzel att Nordström sagt, att den mängd flaskor och buteljer som sprungit sönder av elden” skulle strös ut omkring hyttan och magasinet, så att det skulle se mycket ut”.

Driftsförhållanden

Sigtunaborna syns inte ha sett på glasbrukets drift med enbart blida ögon – trots de förtjänster som glasblåsarnas inkvartering medförde. I samband med att en spekulant på glasbruket omtalades i april 1881 – denne planerade annan verksamhet på platsen – skrev Wenzel att ”skulle så hända får Sigtunaboarne sin önskan uppfylld” men fortsatte att han ännu hade hopp kvar att det skulle få ”bära namn av glasbruk och det Sigtuna till på köpet”.

Under sommaren och hösten 1881 vidtogs anstalter för att åter kunna få igång driften. I augusti omtalades sålunda att bygget gick raskt undan och att hyttan nog snart var färdig. I september flyttades deglarna in, och hyttan var i det närmaste rengjord. Under en veckas tid bar 8 man tunga timmerstockar till hyttan och under november slogs eldfast sten i degelkammaren. Det var meningen att under 2 månader bränna denna sten i en därför avsedd ugn i själva glashyttan.

Några månader före den sista branden syns Nordström ha resignerat och skrev den 3 mars 1884 till Wenzel att man numera varje dag fick vara beredd på att bruket möjligen komme att säljas ”för noll och ringa värde” och att ingen numera tycktes vårda sig om detsamma. ”Troligen är detta sista brevet jag skriver som rörer Glasbruket, ty jag är trött därvid, och att hava offrat så mycket tid på denna affär, varav kanske inom några få dagar andra skall skörda frukten”.

Epilogen

Svea hovrätt fastställde Sigtuna rådhusrätts dom av den 3 februari 1885 i vad den gällde Nordström och Nyqvist, men ändrade rådhusrättens

utslag rörande Johan Adolf Hirsch, som dömdes till 7 års straffarbete för mordbrand och att för alltid vara medborgerligt förtroende förlustig. Hovrätten fann i sitt den 22 april 1885 daterade utslag vidare att Nordström ej mot sitt nekande kunde fällas till ansvar för att ha anstiftat den tredje branden natten till den 5 maj 1884.

I och med hovrättsdomen var Nordströms öde beseglat, och han började avtjäna sitt 8-åriga straffarbete på Långholmen den 14 augusti 1885. Hans redan förut undergrävda ekonomi fick nu nådastöten och i början av år 1886 försattes han i konkurs vid Stockholms rådhusrätt. I detta sammanhang kan nämnas att ett försök gjorts att försätta honom i konkurs redan i mars 1882, men sökanden återkallade målet och därvid lät rätten bero. Vid konkursen 1886 upptogs tillgångarna i boet till 54.000 kr och bestod av 24 aktier à 1.000 kr i Sölje Bruks AB samt en osäker fordran på 30.000 kr hos Stockviks ångsågs konkursmassa vid Sundsvall. Bland de till 52.350 kr upptagna skulderna märktes 17.000 kr till bruksägaren Jacob Nordström i Sölje och 15.000 kr till agenten Carl Falk i Norrköping – en av Sigtuna glasbruks grundare. Nordströms hustru hade vunnit boskillnad enligt Stockholms rådhusrätts dom den 5 maj 1881 i hans förra konkurs. Bland skulderna märktes vidare ca 1.200 kr till Ekmans snickerifabrik i Stockholm för leverans av trävaror till Sigtuna glasbruk. Vid utmätningförsök hos Nordström för denna skuld 1884 hade inga utmätningbara tillgångar anträffats. Under sitt sista år i frihet före det långvariga fängelsestraffet – alltså 1884 – taxerades Nordström för 2.500 kr uppskattad inkomst.

Under de följande åren ingav såväl Nordström själv som hans familj upprepade nådeansökningar för honom men fick avslag. I domskälen hade angetts att Nordström genom bränderna satt människoliv i fara. I sin Långholmen den 2 sept. 1888 daterade nådeansökan framhöll Nordström emellertid att bruksbyggnaderna legat så långt ifrån närmaste människoboning, den oansenliga "enstaka" brobyggnaden, att den inte hotats vid någon av de 3 eldsvådor som övergått glasbruket. Eftersom glasbruk hörde till de största industribrandriskerna, måste tillses att de ej anlades i närheten av människoboningar, så att fara för människoliv uppstod. Vid anläggningen av glasbruket hade magistraten i Sigtuna befunnit avståndet till brostugan fullkomligt betryggande och vidhöll samma mening efter eldsvådorna. Nordström anhöll om befrielse från den återstående strafftiden "på det jag arme av ålder och

lidande försvagade, sjuke och bräcklige, ej längre må försmäkta inom fängelsets murar". Nordströms om en ej föraktlig litterär talang vittnade nådeansökan förmådde ej beveka Konungen.

Ytterligare nådeansökningar ingavs i september 1889, december 1890 samt slutligen i maj och september 1892. Sistnämnda ansökan ingavs av Nordströms son "fotografiska operatören" Erik Nordström d'Agnar i Dublin den 15 september 1892. Enligt intyg av fängelseläkaren på Långholmen led Nordström av andtäppa, blodbrist, kroniskt maglidande och nervsvaghet samt ålderdomssvaghet. Han uppgavs vara tryckt och förtvivlad över att nödgas sluta sitt liv i fängelset. Han var i behov av vård vid sydlig kurort. Men han fick sitta tiden ut på Långholmen. Efter frigivningen flyttade han till Frankrike, där han avled i Le Havre den 26 dec. 1897. Svenska konsulatet i den franska hamnstaden hade måste bestrida sjukvårds- och begravningskostnaderna.

Minnet av glasbruket vid Sigtuna har hållits levande fram till våra dagar vid två av landets största buteljglasbruk. Under åren 1881/82 uppfördes vid Liljedals glasbruk utanför Säffle ett av brukets förnämligaste bostadshus, som fick namnet "Sigtuna". Det var den första arbetarbostaden i två våningar och här bodde en tid hyttmästaren. Med sina 24 rum var Sigtuna det största av alla bostadshusen vid Liljedal. Efter nedläggningen av nämnda bruk på hösten 1917 monterades "Sigtuna" ned och flyttades 1920 med namn och allt till Surte glasbruk. Där är huset nu moderniserat och finare än på Liljedals storhetstid.

Bruksområdet i våra dagar

Om den från egendomen Aludden avsöndrade brukstomtens senare historia kan här nämnas följande. Vid exekutiv auktion den 22 juni 1885 gav förre skomakaren A. Sylvan från Stockholm högsta budet 2.850 kr – det kan nämnas att jorden med byggnader av magistraten värderats till 2.800 kr – och blev enligt uppgift ägare till den avsöndrade lägenheten, varpå han dock inte återfinns kyrkoskriven. Enligt anteckning i husförhörslängden låg tomten öde år 1890. In på 1900-talet uppfördes Sigtuna såg på området nedanför det forna glasbruket. Sågen ägdes av Nordström & Co, som ej var släkt med glasbrukets ägare. Själva det gamla glasbruksområdet, som omfattar nuvarande

fastigheten Klyven 1 (Stapelgränd 5) bebyggdes först under åren 1968–71 med enfamiljsvillor. Nuvarande ordföranden i Sigtuna hembygdsförening, direktör Finn Hultgren, har meddelat att man vid grundläggningen av hans hus här och var påträffat glasskärvor härrörande från flaskor, grönt och blått glas ävensom större klumpar smält glas ("delvis av slaggtyp, grönt med svarta slaggbitar"). Tyvärr har väl det mesta av de glasskärvor som legat utspridda över området försvunnit med schaktmassorna när marken röjdes för den moderna villabebyggelsen, men det är inte otänkbart att ytterligare glasbitar från bruket kan komma i dagen.

Källor och litteratur

Otryckta

Riksarkivet

Civildepartementet, Huvudarkivet. B II a:247. 1874 IX Res. uppå ansökan om fastställelse å förslag till ordning för Sigtuna Glasbruks Aktiebolag.

Svea hovrätts arkiv. Huvudarkivet. Utslag i brottmål 1885 jan–april. B III b 2:88.

Justitierevisionen. Besvärs- och ansökningsmål. 1892 Juli 15 III N:o 934 samt 1892 Dec. 10 II N:o 1575.

Kommerskollegii fabriksstatistik 1875, 1876, 1880.

Landsarkivet i Uppsala

Sigtuna magistrat och rådstuvurätt:

A I. Protokoll 1884, 1885.

D V:1. Förteckning över näringsidkare 1816–1916.

F III:30. Inneliggande handlingar 1876–1878.

J I a:2. Mantalslängder 1831–1885.

J I b:3. Taxeringslängder 1862–1885.

Sigtuna kyrkoarkiv:

Husförhörslängder: A I:13 1861–1865, A I:14 1866–1870, A I:15 1871–1875, A I:16 1876–1880, A I:17 1881–1890

Stockholms stadsarkiv

Mantalsregister Ladugårdslandet nedre 1877.

Mantalsuppgifter Ladugårdslandet nedre 1877.

Konkursakt 1886 nr 94. Nordström, Carl f. d. grosshandlare.

Bouppteckning 1898–256 förre grosshandlaren Carl Leonard Severus Nordström.

Protokoll och domar i konkursmål 1882: 2:a avd. 1:a bandet och 3:je bandet.

Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad

Eda glasbruks arkiv. Korrespondens 1880.

Smålands Museum, Växjö

Strömberg, Edward. Register över svenska glasbruk 1932.

Tryckta

Post- och Inrikes Tidningar 1875.

Sigtuna Tidning 1884: 9.5, 16.5, 30.5, 13.6, 20.6, 11.7, 18.7, 15.8, 19.9, 14.11, 19.12; 1885: 16.1, 30.1, 6.2, 13.2, 24.4, 29.5, 5.6 och 26.6.

Dagens Nyheter 1880 21.9, 1884 20.12, 1885 28.1, 4.2 och 12.2.

Bidrag till Sveriges officiella statistik. D. Fabriker och manufakturerna 1875, 1876, 1880.

Leverün-Schimmelpfennig-Ahlberg, Sveriges apotekarehistoria Band 1. Stockholm 1910-1918.

Svenska släktkalendern 1914-1916.

Örnberg, Svenska släktkalendern 1885 ff.

Aktiebolaget Surte-Liljedahl 1761-1930. Göteborg 1930.

Fogelberg, Torbjörn. Höganäs fönsterglasbruk 1863-1869 /Kullabygd 1962/

Fogelberg, Torbjörn. Wenzelholms glasbruk i Rumskulla 1826-1897. Ett bidrag till glasindustriens historia i Norra Småland /Kalmar län 1968/

Paulin, Axel, Svenska öden i Sydamerika. Stockholm 1951.

Öfverström, Simon, Lyrholm, Åke och Ståhl, Manne. Det gamla glasbruket på Liljedahl. Karlstad 1973.

Förf. står även i tacksamhetsskuld till följande personer för att de underlättat mina forskningar och lämnat värdefulla upplysningar om glasbruket i Sigtuna, nämligen: f. borgmästaren Gustaf Dahl, kyrkoherde Gunnar Weman, direktör Finn Hultgren och rektor Ingemar Lindgren, samtliga i Sigtuna, samt trafikingenjör Stig Nordahl vid Sigtuna kommunförvaltning.